

напрямом нормотворчої та техніко-юридичної діяльності держави, спрямованим на впорядкування, оновлення та вдосконалення правових норм з метою забезпечення ефективного правового регулювання у сфері оборони України.

Список використаних джерел

1. Остапенко А. І. Теоретико-правові аспекти систематизації законодавства у сфері оборони України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 421–429. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.1.59.
2. Малишев Б. В. Систематизація як засіб відображення телеологічних (цільових) зв'язків у законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 22–26.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5: П–С. 736 с.
4. Обушенко Н. М. Суть і значення систематизації законодавства в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 101–106. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-101.
5. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
6. Сайнецький О. П. Поняття та роль систематизації соціального законодавства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 4. С. 20–23.
7. Макаров Є. О. Зміст функції планування в забезпеченні Національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 820–823. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-2023-6/197>.

Власенко Валерій Павлович,
доцент кафедри теорії, історії
та філософії права Національної
академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

КОНТЕКСТ У ТЛУМАЧЕННІ ТА ЗАСТОСУВАННІ НОРМ ПРАВА

Поняття контексту охоплює як внутрішню будову правової системи (структурні елементи норми, її системні зв'язки, принципи права тощо), так і зовнішні детермінанти (соціальні умови, наміри законодавця, конкретні обставини правозастосування та ін.). Такий підхід дозволяє розглядати право не як ізольовану формальну конструкцію, а як динамічне явище, вбудоване в соціальну реальність і чутливе до її змін [1, с. 15].

За таких умов встановлення змісту норми права і фактичних обставин справи неминуче передбачає здійснення тлумачення. Як зазначає Л. Марусяк: «правотлумачення виконує не лише функцію розкриття буквального змісту норми, а й дозволяє виявити її мету, соціальне призначення, можливі наслідки застосування та межі дії, а також врахувати історико-соціальні умови її формування і реалізації» [2, с. 31]. Європейський суд з прав людини підкреслює, що право є «живим інструментом», який повинен тлумачитися у світлі сучасних умов. У своїх рішеннях Суд наголошує на тому, що навіть найбільш чітко сформульовані правові приписи не можуть усунути необхідність судового тлумачення та з'ясування контексту перед застосуванням норм права. Тобто сам по собі закон ніколи не є єдиним і достатнім для прийняття правового, обґрунтованого рішення [3, п. 49; 4, п. 40].

У такому разі можемо зазначити, що контекст забезпечує перехід від абстрактного тексту норми до її реального застосування у конкретних життєвих обставинах. Норма права сама по собі існує у формі узагальненого правила поведінки. Вона формулюється абстрактно, оскільки законодавець не в змозі передбачити усі можливі життєві ситуації, у яких така норма буде застосовуватися. Саме тому між текстом норми та реальною ситуацією виникає потреба в інтерпретації, де контекст дозволяє встановити дійсний зміст норми, визначити її мету та функціональне призначення, співвіднести абстрактне правило з конкретними обставинами справи, адаптувати застосування норми до умов суспільної реальності без порушення принципу законності [5, с. 5].

На наше переконання контекст виступає своєрідним інтерпретаційним механізмом, який поєднує формально закріплену норму права з практикою її реалізації. Без урахування контексту норма ризикує залишитися лише формальним текстом, відірваним від реальних суспільних відносин. Саме тому контекст можна розглядати як посередника між нормативною моделлю поведінки та фактичними умовами її реалізації у правозастосуванні.

Доцільним убачається визначення контексту в праві, що ґрунтується на методологічному аспекті (контекст як елемент методології пізнання, а не лише як «середовище») та комплексному підході (багатовимірне бачення права крізь призму фактичних, нормативних, текстуальних, соціальних та історичних чинників). Таким чином, контекст у праві пропонується розуміти як елемент методології пізнання юридичних явищ, а також сукупність фактичних, нормативних, текстуальних, соціальних та історичних

чинників, що впливають на формування, функціонування та застосовування норм права, і через які здійснюється з'ясування її змісту, цілей та меж дії [1, с. 16].

Запропонована дефініція створює підстави розглядати контекст як багатовимірну категорію, що відображає зв'язок із правозастосовною та інтерпретаційною діяльністю виокремлюючи текстуальний, нормативний, соціальний, історичний та фактичний види контексту, які в сукупності формують цілісну систему пізнання права.

Текстуальне тлумачення норм права закономірно зосереджується на лексичному, лексико-семантичному та граматичному аналізі нормативного тексту. Особлива увага при цьому приділяється встановленню змісту окремих слів, словосполучень, речень, сполучників, розділових знаків та інших мовних конструкцій, що мають значення для правильного розуміння норми права. У межах такого підходу також досліджуються взаємозв'язки аналізованого положення з іншими законодавчими текстами, задумом законодавця та конкретними обставинами правової ситуації. Зазначений аналіз здійснюється переважно крізь призму лінгвістичних правил і ґрунтується на сприйнятті тексту закону як відносно самостійної та внутрішньо завершеної конструкції, зміст якої встановлюється насамперед через мовні й структурні характеристики самого нормативного тексту [6, с. 7-8].

Надзвичайно складним, а подекуди й неможливим, є встановлення справжнього внутрішнього змісту норми права лише через її буквальне текстуальне вираження, а також визначення об'єктивних критеріїв для виявлення та дослідження такого змісту. У процесі правозастосування неприпустимим є ігнорування духу нормативного акта, особливо у випадках, коли буквальне тлумачення окремих положень може спотворити мету правового регулювання або коли відповідні приписи сформульовані нечітко й недостатньо для належного вирішення конкретної правової ситуації.

Для з'ясування змісту та спрямованості норми права недостатньо обмежуватися лише встановленням намірів суб'єкта правотворчості. Необхідним є також дослідження ідеологічних засад правового інституту, складовою якого є відповідний нормативний припис, а також принципів і цінностей відповідної галузі права. У разі недостатності такого аналізу тлумачення має здійснюватися крізь призму загальної ідеології правової системи, яка визначається її цілями, завданнями та фундаментальними

суспільними цінностями, гарантування яких покладається на право і насамперед на Конституцію [7, с. 6–7].

Отже, з'ясування текстуального контексту має фундаментальне значення для правотлумачення, оскільки саме він встановлює первинні межі семантичного поля норми права. Йдеться про те, що правова норма не існує як автономна мовна конструкція, а функціонує у системі взаємопов'язаних текстуальних елементів нормативного акта. Так, текстуальний контекст дозволяє встановити межі допустимого тлумачення ще до звернення до зовнішніх (системних або соціальних) чинників.

Нормативний контекст відображає системну природу права, в межах якої жодна норма, яку тлумачать у властивостях форми закону не може бути зрозуміла поза її зв'язками з іншими нормами та принципами. Тому важливо аналізувати як сам текст норми, так і той контекст, у якому вона функціонує (все розмаїття життєвих і юридичних питань) [6, с. 9]. Пізнавальна цінність нормативного контексту полягає у виявленні ієрархічних, галузевих та функціональних зв'язків у правовій системі, що дозволяє уникнути фрагментарності у застосуванні права. Саме нормативний контекст дозволяє досягти узгодженості правозастосування з загальними засадами права, а також сприяє пізнанню регулятивної чи охоронної дії окремої норми у взаємозв'язку із іншими нормами права та з елементами нормативно-регулятивного рівня правової системи в цілому.

Соціальний контекст є важливим для забезпечення функціональної адекватності права, оскільки дозволяє співвідносити нормативний зміст права із реальними суспільними відносинами. Так, заслуговує на увагу позиція Ж. Комая та Ж.-Ф. Перрена, які розглядають право в онтологічному вимірі як результат соціальної взаємодії. На їх переконання, право в сучасному суспільстві не є відкриттям об'єктивно існуючих правил, а постає як певна соціальна конструкція, що відображає вибір, бачення та уявлення суспільства про належний порядок суспільних відносин. У цьому аспекті право формується під впливом соціальних процесів, тоді як закон виступає формою його нормативного закріплення, що повинно змінюватися відповідно до трансформації суспільства [8, с. 96–100].

Таким чином, значення соціального контексту полягає у подоланні розриву між формальною нормативністю та фактичною соціальною практикою. Через соціальний контекст право набуває здатності до адаптації в умовах динамічних суспільних змін, що особливо важливо для забезпечення його ефективності як

регулятора. Відтак соціальний контекст виконує функцію «соціального коригування» права, запобігаючи його формалізації та втраті регулятивної спроможності. Під час правозастосування, враховуючи зазначене, важливим аспектом є питання функціонального взаємозв'язку дискреційних повноважень та соціального контексту, оскільки останній значною мірою визначає межі та спрямованість дискреції суб'єктів правозастосування, рішення яких мають ознаки джерел права. Це зумовлено тим, що норма права, будучи абстрактною моделлю регулювання, не здатна вмістити всі варіанти суспільних відносин, а тому, наприклад, суд під час застосування має тлумачити її у світлі теперішніх соціальних умов, відображаючи еволюцію європейських стандартів моралі та прав людини [9, п. 3, п. 31]. Тобто через дискреційні повноваження суд отримує можливість адаптувати абстрактний нормативний припис до суспільних відносин, забезпечуючи ефективність і справедливість правозастосування. У цьому аспекті дискреція не означає довільності судового розсуду. Навпаки, соціальний контекст виконує функцію об'єктивуючого чинника, який спрямовує дискреційне рішення у межах принципів права, конституційних цінностей та мети правового регулювання.

Історичний контекст забезпечує генетичне розуміння правової норми, дозволяючи реконструювати її первинний зміст, цілі та умови виникнення. Його значення полягає у тому, що він дає змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки між історичними обставинами та змістом нормативного припису, що, у свою чергу, запобігає анахронічному тлумаченню права. Інакше кажучи, історичний контекст не обмежується фіксацією «волі законодавця», а охоплює ширший спектр соціально-політичних детермінант, які вплинули на формування норми, що дозволяє визначити еволюцію правового регулювання. Наприклад, у правозастосовній діяльності суду вкрай важливо під час вирішення справи з'ясувати історичний контекст тих питань, нормативно-правове регулювання яких ще не здійснено, встановити первинну ідею суб'єкта правотворчості, на втілення якої спрямований відповідний нормативно-правовий акт, умови та чинники, що вплинули на її формування, з'ясувати правовий механізм (правові засоби захисту прав і свобод людини), запропонований законодавцем для вирішення відповідної проблеми, з урахуванням еволюції загальних стандартів у сфері прав людини.

Фактичний контекст є визначальним елементом правозастосування, оскільки саме через нього абстрактна правова норма набуває конкретного змісту у межах конкретної справи. Власне кажучи, відбувається пристосування тексту закону до місця, часу й конкретної ситуації, адже суб'єкт правозастосування, на

думку І. Козюбри: «шукає право і справедливість не за мірками епохи, в яку ухвалювався закон, а за мірками сьогодення. Він не може не брати до уваги зміни, що відділяють його епоху від епохи, коли закон ухвалювався, а отже не усвідомлювати відмінностей між первісним смислом закону і тим правовим смислом, який відповідає духу епохи, в якій юрист (суддя, адвокат, прокурор) живе. Адже будь-який закон – це живий інструмент, дух якого змінюється разом із часом і простором, хоч його текст може залишатися незмінним» [6, с. 8].

Отже, фактичний контекст у правозастосуванні полягає у встановленні юридично релевантних обставин, які формують основу для кваліфікації правовідносин і прийняття правозастосовного рішення. Особливість фактичного контексту полягає у його доказовій природі, оскільки він формується не на рівні абстрактного аналізу, а через процесуальне встановлення фактів.

Усе зазначене вище дає підстави зробити висновок про теоретичне значення контексту в тлумаченні та застосуванні норм права. Так, контекст виступає ключовою категорією сучасної юридичної методології, яка дозволяє переосмислити природу норми права не як сукупність ізольованих формальних приписів, а як динамічне явище, на гнучкість змісту якого впливають текстуальні, нормативні, соціальні, історичні та фактичні аспекти.

Практичне значення полягає у тому, що контекст є безпосереднім інструментом ефективного правозастосування та якісного тлумачення норм права. Його врахування дозволяє забезпечити втілення ідей верховенства права в юридичних рішеннях. Зокрема, з'ясування контексту: забезпечує правильну кваліфікацію правовідносин і юридичних фактів; дозволяє уникнути тільки буквального та формалістичного тлумачення норм; сприяє врахуванню реальних соціальних і фактичних обставин справи; забезпечує узгодженість правозастосування із принципами права та судовою практикою; підвищує якість судових і адміністративних рішень, роблячи їх більш обґрунтованими та справедливими.

Таким чином, з'ясування кожного із запропонованих видів контексту забезпечує багаторівневу інтерпретацію норми права, у межах якої текстуальний контекст визначає семантичне значення, нормативний – системну узгодженість, соціальний – функціональну релевантність, історичний – генетичну обумовленість, а фактичний – прикладну реалізацію. У своїй сукупності вони формують методологічну основу сучасного правотлумачення, яка забезпечує перехід від формального сприйняття норми до її змістовного, системного та контекстуально обґрунтованого розуміння.

Список використаних джерел

1. Власенко В.П. Контекст як юридична категорія. XV наукові читання, присвячені пам'яті академіка Володимира Володимировича Копейчикова : зб. матеріалів (Київ, 17 лист. 2025 р.) / редкол.: О. С. Тарасенко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 15–19. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/39704>

2. Марусяк. Л. Системне тлумачення норм цивільного права. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. (2(65)). С. 30-34. DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2023.2.4>

3. The Sunday Times v. the United Kingdom (№ 1) (Application no. 6538/74), Judgment of 26 April 1979 // European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-57584%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57584%22]})

4. Kokkinakis v. Greece (Application no. 14307/88), Judgment of 25 May 1993 // European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57827%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57827%22]})

5. Козюбра М. І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 3-8. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3242>

6. Козюбра М. І. Герменевтичний трикутник та особливості використання його методології в юридичному тлумаченні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2023. Том 11. С. 1–11 DOI: 10.18523/2617-2607.2023.11.4-11

7. Козюбра М. І. Дихотомія духу і букви права: виникнення проблеми, її аспекти та напрями вирішення. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2008. Т. 77. С. 3–8.

8. Commaille Jacques, Perrin Jean-François. Le modèle de Janus de la sociologie du droit. In: Droit et société, n°1, 1985. pp. 95–110. DOI: <https://doi.org/10.3406/dreso.1985.887>

9. Case of Tyrer v. The United Kingdom (Application no. 5856/72) : Judgment of the European Court of Human Rights, 25 April 1978. Strasbourg, 1978. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57587>